

Kleurrijk Mexico: land van maïs en honing

Marion Vredeling

Mexico is een kleurrijk land. In sommige streken heeft men er de overtuiging dat je voor je welzijn alleen die vogels moet opeten die mooi zingen, en in weer een andere streek gelooft men dat je tijdens het zingen van liederen een brandende kaars in je handen moet vasthouden zodat je woorden door de vlam zullen worden verlicht en de betekenis van het lied daardoor beter te beluisteren zal zijn. In zo'n land is

Ah Mucencab - de Bijengod zoals deze in stuc is afgebeeld in een tempelfront in Tulum. Foto Marion Vredeling

het eenvoudig om je hart te verpanden aan ieder onderwerp dat dergelijke poëtische overtuigingen met zich meebrengt. Dit overkwam mij toen ik in 1990 voor het eerst naar Mexico ging om er mee te werken aan een opgraving van stadsresten uit de Nuiñe-cultuur (750-300 voor Christus). Ik was als schrijfster geïnteresseerd geraakt in de archeologie. Ik ontdekte

namelijk een parallel tussen de afval-thematiek die ik in een paar korte verhalen had verwerkt (waarbij ik gegevens uit afval gebruik om een personage gestalte te geven - een soort literair afvalonderzoek) én de gewoonte van archeologen om afval (scherven, pitten, botten, houtskool enz.) uit de grond te halen, te interpreteren en met behulp van die interpretaties (historische) verhalen te construeren. Of bij te stellen.

Tijdens het werk op deze opgraving werd één van de medewerkers, een grot-archeoloog, tijdens zijn bezoek aan een grot bijna aangevallen door een zwerm zogenaamde killer-bees (c.q. geafrikaniseerde bijen). De killer-bee is een kruising tussen Europese bijenrassen die na de Spaanse en Portugese verovering van Zuid- en Midden-Amerika werden ingevoerd en de later uit Afrika geïmporteerde Afrikaanse mellifera's die eind 50-er jaren in Brazilië perongeluk uit hun kasten ontsnapten.

De killer-bees zijn vanuit Brazilië in slechts enkele decennia opgerukt naar het noorden en bereikten kort geleden de zuidelijke staten van de V.S.. Geafrikaniseerde bijen vertonen sterk defensief (of anders gezegd; agressief) gedrag en hun steken kunnen dodelijke gevolgen hebben voor mensen en dieren.

Toen ik op de opgraving met een van de Mexicaanse arbeiders napraatte over de gebeurtenis bij de grot waar één van de medewerkers bijna was aangevallen, zei hij:

'Die Afrikaanse bijen zijn zo groot, het lijkt wel of ze de Bijengod zelf zijn!'

'Bestaan er hier Bijengoden?' vroeg ik verwonderd. Ik hoopte dat hij er wat meer over zou vertellen.

'Jawel,' antwoordde de Mexicaan. 'Er wordt gezegd dat het heel grote bijen zijn en dat ze uit de Maya-stad Cobá in Yucatan komen. De Bijengoden zijn goed. Ze kunnen oogziekten genezen en ze waken over alles wat de bijenhouders doen.'

De Mexicaan had me nieuwsgierig gemaakt. Nadat mijn werkzaamheden aan de opgraving waren beëindigd, begon ik een rondreis door Yucatan en vergat daarbij niet de ruïnes in Cobá te bezoeken. Het bezoek aan deze voormalige Maya-stad was het begin

van een fascinatie voor de traditionele indiaanse bijenteelt, die sindsdien zoals gezegd de rode draad is gebleven in al mijn latere bezoeken aan Mexico. Maar er was nog een reden om bij dit onderwerp te blijven; want na verloop van tijd bleek dat de traditionele indiaanse bijenteelt met angelloze bijen een steeds interessanter onderzoeksveld aan het worden was. De angelloze bijen blijken zich namelijk goed te handhaven naast de zich snel vermenigvuldigende en verspreidende geafrikaniseerde bij. Dit in tegenstelling tot de in het midden van de vorige eeuw geïmporteerde Europese bij, die tot op heden in het overgrote deel in de voor Mexico economisch zo belangrijke honing voorziet. Deze Europese bij wordt door de geafrikaniseerde bij verdrongen. Mede hierdoor heeft de wetenschap opnieuw interesse opgevat voor inheemse bijensoorten (angelloze bijen) die ook een belangrijke functie hebben als bestuivers. Zo worden er pogingen ondernomen om te stimuleren dat indianen deze wijze van bijenhouden nieuw leven in zullen blazen.

De Maya's; belangrijke producenten van honing

In Yucatan is in één van de tempelfronten van de voormalige stad Cobá, hetgeen 'plek van de bijen' betekent, een zogenaamde 'afdalende of duikende god' afgebeeld die door diverse archeologen en antropologen is geassocieerd met de Maya-bijengod Ah Mucencab. Historische bronnen verwijzen naar een Maya-priester die beweerde dat 'de Mulzencabob' een klasse van bovennatuurlijke bijen waren die in Cobá wonen. Aan Nohumcab (Grote-God-van-de-bijen-korven) rapporteren deze bijen alles wat in de bijenstal gebeurt. Volgens een andere Maya-priester, zijn Nohumcab en Ah Mucencab twee goden in de vorm van grote bijen die over alle bijen heersen. Ah Mucencab is ook drager van de hemel. Ah Mucencab betekent letterlijk; 'Hij die de honing beschermt/bewaakt'.

Behalve in Cobá zijn ook in andere voormalige Maya-steden in Yucatan, zoals in Sayil, in Chichen Itza en in Tulum, dergelijke figuren te vinden. In de collectie van het Antropologisch Museum van Merida bevindt zich een wierookbrander waarop de bijengod Ah Mucencab staat afgebeeld. De God heeft een aantal raten in zijn handen. Aan de zijkant van het beeldje zijn twee van boomstammen gemaakte bijenwoningen te zien. (afb. 1)

Ten tijde van de Spaanse verovering waren de Maya's de grootste honingproducenten van heel Centraal-Amerika.

Honing was in deze cultuur, voordat men overging tot de teelt van suikerriet, de belangrijkste zoetstof. Het economisch belang van honing voor de Maya's uit zich op allerlei manieren; in de ruïnes van Mayatempels, maar daarnaast bijvoorbeeld in beschrijvingen van vroegere rituelen en honingfeesten.

Vroege bewijzen dat in Yucatan het bijenhouden met de angelloze bij al sinds pre-historische tijden een gewoonte moet zijn geweest, zijn ook te vinden in enkele codices.

De Spaanse Bisschop de Landa verzamelde in 1562 honderden van deze Maya-boeken en verbrandde ze in een poging om de 'heidense' leer en gebruiken van de indianen te vernietigen. De Maya-manuscripten waren een soort stripverhalen die geheel zijn samengesteld uit hieroglyphen. Onder de zeer weinige Maya-manuscripten die niet werden vernietigd, (ze zijn te zien in de Biblioteca Nacional in Madrid), zijn de Codices Troano, Tro-Cortesianus en Mendoza, waarin gestileerde bijen en bijengoden zijn te vinden. Deze afbeeldingen leveren het bewijs dat de Maya's al bijen hielden voordat Columbus hun continent had ontdekt. Zo is in de Codex Tro Cortesianus een bij te zien die neerdaalt op een offergave. (afb. 2)

Ook mythen en legenden leveren het bewijs dat honing en bijen een heel belangrijke plaats innamen in het ceremoniële leven en het religieuze denken van de indianen. De beroemde antropoloog Claude Lévi-Strauss gebruikte deze indiaanse verhalen over honing en bijen in zijn boek 'Du Miel aux Cendres' (1966) als uitgangspunt om in mythes de voorstelling/verbeelding van de overgang van 'natuur' naar 'cultuur' te onderzoeken.

Daarnaast zijn er aanwijzingen dat honing in het pre-columbiaanse Mexico van groot belang was als medicijn. Dat wil zeggen dat in Yucatan blijkt dat er met betrekking tot de traditionele indiaanse bijenteelt een relatie bestaat tussen honing, bijenwas en bijen enerzijds en religie, medicijnen, mythen, artefacten (bouwwerken en voorwerpen) en afbeeldingen anderzijds. Deze relatie is in zijn multidisciplinariteit (archeologie, linguïstiek, antropologie, etno-biologie, kunst/cultuurhistorie) nog niet onderzocht, wat des te vreemder is als je bedenkt dat honing een heel belangrijk produkt is voor Mexico. Dit land is immers de op vier na grootste producent van honing ter wereld en de tweede exporteur ervan. Maïs is ook zo'n typisch Mexicaans produkt, maar daarvan is de geschiedenis uitputtend beschreven.

Columbus

Columbus was de eerste die op Cuba kennis

maakte met 'een variëteit aan honing' en na hem berichtten ook allerlei andere Spanjaarden over het belang van de bijenteelt voor de indiaanse bevolking van de Nieuwe Wereld. De vroegst overgebleven ooggetuigenis dat er in Mexico bijen werden gehouden, dateert van 1549 toen Bisschop Diego de Landa in Yucatan (Mexico) aankwam:

'Er zijn twee soorten bijen en beide zijn veel kleiner dan de soort die wij kennen. De grootste van de twee broedt in bijenwoningen, die hier vrij klein zijn. Deze bijen maken geen honingraten zoals het ons bekende type honingbij doet, maar ze maken een soort kleine blaasjes van bijenwas zo groot als walnoten, die in het nest in trosjes bij elkaar hangen en gevuld zijn met honing. Om ze te legen hoeven ze alleen maar de bijenwoning te openen en de wasblaasjes met een klein stokje in te prikken, waarna de honing eruit vloeit en de bijenwas kunnen ze eruit halen als ze er behoefte aan hebben. (...) Deze bijen hebben geen angel, noch doen ze ons pijn als de honing wordt geoogst.'

E.T. Bennett geeft een beschrijving van de domesticatie van de angelloze bij in Mexico (*Melipona beecheii*). De beschrijving is gebaseerd op observaties die kapitein Beechey deed, en daarom werd deze bijensoort naar hem genoemd.

Volgens Bennett (1831) zoeken de indianen een holle boom waarvan een recht stuk van zo'n 60 centimeter lang wordt afgehaakt. Ongeveer in het midden van dit stuk boomstam wordt een gat geboord dat de in- en uitgang vormt voor het bijenvolk. De boomstam wordt aan de uiteinden dichtgestopt met klei, of klei vermengd met steentjes, of met cirkelvormige deurtjes die tegen het hout worden gemetseld, maar zo dat ze gemakkelijk verwijderd kunnen worden. De bijenwoning wordt horizontaal in een boom gehangen en niet lang daarna neemt een bijenvolk er bezit van.

In Yucatan wordt deze methode van bijenhouden nog steeds gepraktiseerd. Op afbeelding 3 is te zien hoe Aurora Diaz de Zapata in het dorp Yaxcabá (Yucatan) een bijenwoning van dit type opent. Op schoothoogte is een houten zeef met gaatjes te zien waarop de honing wordt opgevangen nadat de wasblaasjes gevuld met honing zijn ingeprikt. (afb. 4)

Stukken boomstam (soms 50-400) worden ook wel op A-vormige constructies gelegd.

De boomstammen worden tegen schuin geplaatste stokken, in rijen op elkaar gestapeld. Tegen zon en regen wordt er een dak van palmladeren boven

gebouwd. De zijanten blijven open. Deze constructies staan meestal op enige afstand van het huis van de eigenaar, in een hoek van het erf.

Bijna altijd staan ze oost-west. De uitleg hiervoor is dat de boomstammen zo beter beschermd worden tegen de regen, maar Redfield en Villa (1934) suggereren dat het wellicht een religieuze betekenis had.

In de toekomst zal moeten worden onderzocht of deze richting, net zoals soms is terug te vinden in de oriëntatie van gebouwen, iets te maken heeft met de stand van de planeten, met name Venus. Dit vermoeden wordt nog versterkt door de opmerking van Brinton (1895) die het in een van zijn geschriften over de 'Bijen God' heeft en suggereert dat deze in verband staat met de planeet Venus.

Door de Europese imkers wordt overigens nog een andere reden genoemd; de oostelijke oriëntatie van de bijenwoningen is gunstig omdat de zon in het oosten opgaat en de bijen dus vroeg worden gewekt.

329

Codex Tro-Cortesianus. Bij die neerdaalt op offergaven.

Foto Marion Vredeling

Ceremonies ter ere van de Bijengoden

Dieren spelen in de indiaanse religie een bijzonder belangrijke rol; net als de pad en de kikker, heeft de angelloze bij een rituele relatie met de cultuur van de landbouw, en zoals het schoothondje en de kalkoen, is diezelfde bij in het antieke Mexico eveneens van groot belang als magisch-religieus symbool.

Al in een vroeg stadium van de Spaanse verovering van de Nieuwe Wereld werd dit opgemerkt door Bisschop de Landa; hij beschreef niet alleen dat hij bij zijn aankomst in Yucatan had opgemerkt dat er enorm veel bijen werden gehouden, ook vertelde hij over de ceremonies die de indianen hielden om de bijengoden goed te stemmen:

De Landa schrijft dat onder andere in de 5e en 6e maand van de Maya-kalender, de maanden Zotz en

330 Tzec, riten plaatsvonden ter ere van de bijengoden.

Tijdens deze feesten werden royale hoeveelheden mede (honing-wijn) gedronken. In de maand Tzec:

'Als de dag van het feest was aangebroken, kwamen ze bijeen in het huis waar het werd gevierd, en deden ze al hetgeen ze gewend zijn te doen tijdens dit soort ceremonies, behalve dat er bij dit feest geen aderlatingen plaatsvonden. Ze hadden vier bemiddelaars, de Bacabs, waarvan degene die Hobnil heette (dit betekent 'bijenkorf', M.V.), het belangrijkste was tijdens het feest van de bijenhouders. Ze brachten vele offers en in het bijzonder aan de Chacs offerden ze borden waarop in het midden bolletjes wierook lagen en waaromheen met honing allerlei figuurtjes waren geschilderd. De bijenhouders hielden het feest om te zorgen dat hun bijen het komende jaar een overvloed aan honing zouden produceren. De feesten werden zoals gebruikelijk beëindigd met het drinken van vele liters honingwijn (mede), gemaakt van de grote hoeveelheden honing die de bijenhouders ter viering van het feest hadden afgestaan.'

De in dit citaat voorkomende Bacabs waren belangrijke goden die de hemel omhoog hielden. De Chacs zijn de goden van de regen en bliksem. Voor ieder van de vier windstreken is er een Bacab en een Chac.

In het boek Chilam Balam van Chumayel, een heilige tekst van de Maya van Yucatan, (vernoemd naar hun laatste en grootste profeet, Balam, die gedurende de laatste decennia van de 15e eeuw leefde), wordt iedere bij niet alleen geassocieerd met een van de vier kardinale punten of windstreken van de wereld (waardoor de bijen verder worden verbonden met de Bacabs van de vier hoofdrichtingen) maar ook met een kleur:

'De rode vuursteen is de steen van de rode Muzencab. De rode ceiba-boom van overvloed, is zijn

boom die in het oosten staat. De rode ronde boom is hun boom. De rode zapotevrucht... De rode klimplant... Roodachtig zijn hun gele kalkoenen. Roodgeroosterde maïs is hun maïs.(...)

De rode wilde bijen zijn in het oosten. Een grote rode bloesem is de kelk waaruit zij drinken. De rode plumeria is hun bloem.

De witte wilde bijen zijn in het noorden. De witte pachoa is hun bloem. Een grote witte bloesem is hun kelk.

De zwarte bijen zijn in het westen. De zwarte laurier-bloem is hun bloem. Een grote zwarte bloesem is de kelk waaruit zij drinken.

De gele wilde bijen zijn in het zuiden. Hun kelk is een grote gele bloesem ... is hun bloem

Geneeskrachtige werking van honing

Dat de honing van de angelloze bij voor de Maya's nog altijd een geneeskrachtige werking heeft, blijkt uit het volgende gesprekje dat ik met een oude vrouw had:

'Gebruiken jullie deze honing als medicijn?'

'De dokters zeggen dat deze honing maagdelijk is. Omdat de bijen goed van aard zijn. Die beestjes doen niets. Ze zijn eigenlijk net als wij.'

'Net als wij??'

'Ja, wij zijn toch ook niet slecht, we doen immers geen kwaad. Net als deze bijen, die doen ook niks; ze kunnen niet eens steken.'

'Tegen welke kwalen wordt honing dan gebruikt?'

'De dokter noemt het maagdelijke honing (mielvirgen) en zegt dat het een genezende werking heeft voor de ogen. Ze geven honing op recept en dan moet je elke dag een lepel nemen. Honing is voor vrouwen ook heel goed om aan te sterken na een bevalling. Als je koorts hebt moet je echter absoluut geen honing eten, want honing is een 'hete' vloeistof en als je al te warm bent is het dus niet goed om ook nog eens honing in te nemen.'

Marion Vredeling is bouwkundig ingenieur en werkt als beleidsmedewerker bij het bureau Studium Generale van de TU Delft. Tevens is zij schrijfster van korte verhalen. In 1996 wordt haar korte verhalenbundel 'Jammer dat een meeuw geen vuistje heeft' gepubliceerd bij uitgeverij Thomas Rap.

Over het bijen-onderzoek dat zij in Mexico doet, ten behoeve van een in de toekomst te verschijnen boek, geeft zij met dia's geïllustreerde lezingen.

Inlichtingen: 010-4952927